

Sophia Perennis
Print ISSN: 22518932/Online ISSN:2676
Web Address: Javidankherad.ir
Email: javidankherad@irip.ac.ir
Tel:+982167238208
Attribution-NonCommercial 4.0 International
(CC BYNC 4.0)
Open Access Journal

SOPHIA PERENNIS

The Semiannual Journal of Sapiential Wisdom and Philosophy

Vol. 19, Number 1, spring and summer 2022, Serial Number 41

The symbolism of yi (易) of the Yijing

pp. 211-237

DOI: 10.22034/IW.2022.352014.1633

Esmaeil Radpour *

Abstract

The famous *Yijing*, the most important metaphysical writing of ancient China, has been studied for centuries by both traditional Chinese metaphysicians of the past and modern Chinese and Western scholars. There have appeared many discussions around the word *yi* 易 in philological studies. However, despite the *Yijing* being the representative of the symbolical metaphysics of the ancient Chinese, scholars either have not been concerned about the meanings of this word from a symbolistic point of view or have briefly and indifferently passed by it. Understanding the word *yi* is a key without which the treasure house of the *Yijing* will not be opened. Examining various dimensions of the character *yi* from a symbolistic viewpoint based on the traditional method of word-symbol-meaning (*yan xiang yi*), this paper explores the prime symbolical meaning of the Chinese character and discusses the relationship of the derived meanings with its symbolical aspects.

Key words: Yijing, symbolistic etymology, Chinese characters, Ancient Script, Manifestation.

---

* Assistant professor, Iranian Institute of Philosophy. E-mail: radpour@gmail.com

Received date: 16/7/2022

Accepted date: 24/8/2022

Extended Abstract

In the popular reading of the famous ancient Chinese book, *Yijing* 易經, as a result of over-simplification, the only well-known aspect of the book is its most inferior application, a divinatory one. The simplification imposed on the book is also extended to its title. The words *jing* and *yi* are commonly rendered as “book” and “change,” thus “the book of changes.” However, neither *jing* 經 is any kind of book, nor *yi* 易 is any kind of change. Even the pluralized *yi* cannot be considered as any kind of plurality. In this paper, it is elucidated that not only the simplified rendering of the title, book of changes, does not represent the real content of the *Yijing* but also such understanding can be subject to many deviations. Our main concern is revealing the meanings of the character *yi* in a symbolistic way from a metaphysical point of view. To this end, although a philological study is to some extent necessary, it is far from being sufficient. Particularly, when we deal with the two types of Chinese ideographs (“symbolical characters” as the terms *zhishi* 指事 and *huiyi* 會意 suggest), among the traditional six types of Chinese characters, understanding symbols (*xiang* 象) functions as a bridge between the west of words (*yan* 言) and the east of meanings (*yi* 意), in the light of the method formulated by the great sages of the “school of mysteries” (*xuanxue* 玄學) during the Wei-Jin period.

The common attitude of modern philology in regard to the etymology of the ancient Chinese characters, is to see in them the most common meanings eliminated from what they call abstract ideas, since ancient man for them is an immature child who recently has achieved a small amount of civilizational “progress.” Quite contrary to it, the traditional view of the Chinese regards ancient man as possessing a higher intellect and unparalleled intuitional genius increasingly lost in later generations as man became more and more inclined to his rationality. For them, the simplicity of the ancient Chinese is not caused by inability in consideration of complicated matters, but by a supra-rational view that seeks for perfection in simplicity. Based on this view, the character *yi* is a simple depiction with profound meaning.

In this paper, symbolical etymology of *yi* is pursued along seven different theories. (1) 易 as 蜴 (chameleon): this view is raised for the first time at the end of the first century CE by Xu Shen, the author of *Shuowen Jiezi*. It could be justified if the bronze inscriptions of *yi* were the oldest known forms of the character, as it probably was so at that time. However, with the discovery of the oracle-bone inscriptions it is not defensible. (2) 易 as 日+月 (sun + moon): This one is also mentioned in the *Shuowen* citing from a certain *Book of Mysteries* which commentators identify as *the Weft Texts* (*weishu* 緯書). This view although can be justified in the manner of *pozi* (破字; breaking characters) as an esoteric way of interpreting characters, it is unwarranted from a paleographical point of view, because the particle 日 in *yi* originally does not depict the sun and the other particle (勿 developed from 彡) clearly is not the moon. (3) 易 as 日 (or 月) + 彡 (rays): Takashima Ken-ichi surveying the oldest extant forms of the character *yi* in the oracle-bone inscriptions, regards *yi* as the rays issuing from a half-visible sun or moon. A “half-visible

sun” seems quite far-fetched for the particle which can simply represent the moon with a similar kind of historical development of the character 月 (moon). However, he does not offer an acceptable explanation to relate this image to the meanings of the character. (4) 易 as 皿 (vessel) + 彡 (water): searching for the concept of “change,” Takashima hesitated with his own view. Therefore, he raised another theory which gained some fame in this debate, i.e. pouring water from a vessel. However, it remains unexplained why this 皿 is not depicted with the usual forms of the character in oracle-bone inscriptions. Moreover, usage of 彡 as water is quite rare in those inscriptions. (5) 易 as 賜 (bestowing): this view is in accord with some etymological studies of the sound of the character yi, but it is not clear how the concept of “giving, bestowing” is related to that of “change.” (6) 易 as 日 + 氣 (cosmic breath): Cheng Zhongying considered yi from a philosophical point of view and found the omnipresent vital force of qi in this character as well, so that it may denote “free changes of qi.” It is also implausible to find a complicated character like that of qi in a simple particle of yi (彡) which has nothing to do with its known associated concepts in the oracle-bone inscriptions. (7) 易 as 月 + 彡: the oldest forms of this character depict radiation of solar rays from the moon. We think this simplest and the most natural way of looking at yi is most congenial with its associated meanings, if only we do not neglect the intermediation of its symbolical aspects. According to this symbolism, the main associated meanings of the character must be formed around the conception of “manifestation.”

Examining the symbolism of “Radiation of solar rays from the moon” this paper shows how the many common associated meanings of yi as well as the three traditional ones (“transformation,” “simplicity,” and “changelessness”) are connected to its five symbolical aspects: (1) radiation in night; (2) radiation from top to bottom; (3) night vision; (4) the source of radiation; (5) the moon as the treasury of solar rays. Derived from the first two aspects, “manifestation” is the concept from which those of “bestowing, change, exchange, extension, etc.” are derived in turn. Similarly, derived from the last two aspects, “manifestation” is the concept from which that of “changelessness” is derived in turn. Finally, derived from the third aspect, “simplicity” is the concept from which that of “easiness” is derived in turn. On the basis of these considerations, “the Classic of Manifestations” is suggested as a translation for the title, *yijing*, the translation which is in complete agreement with the ontology provided in the book.

References

- Baxter, William H. & Laurent Sagart (2014). *Old Chinese: a New Reconstruction*. New York: Oxford University Press.
- Cheng Zhongying (2020). *The Primary Way: Philosophy of Yijing*. US, Albany: State University of New York Press.
- *Jiaguwen Heji* 甲骨文合集 (1977), Beijing: Zhonghua Xuju. Vol. 1.
- Keightley, David N. (1978). *Sources of Shang History: The Oracle-Bone Inscriptions of Bronze Age China*. US, CA: University of California Press.

- Li Daochun 李道純 (2003), *Zhonghe Ji* 中和集, in *Zhonghua Daozang* 中華道藏, Beijing: Huaxia Pub., 2003, Vol. 27, pp. 272-317.
- Liezi 列子 (02-04-2013). *Liezi* 列子. Chinese Text Project (Ed. Donald Sturgeon). Accessed 14-07-2022. <https://ctext.org/liezi>
- Qianzaodu 乾鑿度 (23-06-2016). Yixue Wang 易學網. Accessed 14-07-2022. <https://www.eee-learning.com/article/4302>
- Schuessler, Axel (2007). *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*. US, Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Schwartz, Adam Craig (2019). *The Oracle Bone Inscriptions from Huayuanzhuang East*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Takashima, Ken-ichi (高嶋謙一), *Yin xu wenzi bingbian tongjian* 殷虛文字丙編通檢 (A Concordance to Fascicle Three of Inscriptions from the Yin Ruins). Taipei: Institute of History and Philology, Academia Sinica.
- Xu Shen 許慎 (07-05-2005). *Yi de jieci* 易的解釋. Handian 漢典. Accessed 14-07-2022. <https://www.zdic.net/hans/易>
- Wang Bi 王弼 (17-04-2011). *Zhouyi Zhu* 周易注, *Zhouyi lüeli* 周易略例. Yixue Wang 易學網. Accessed 14-07-2022. <https://www.eee-learning.com/book/wangbeo>

این مقاله دارای درجه
علمی-پژوهشی است

مجله علمی جاویدان خرد، شماره ۴۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱، صفحات ۲۱۱-۲۳۷

معانی تمثیلی «یی» در یی جینگ

اسماعیل رادپور*

چکیده

کتاب مشهور یی جینگ، مهم‌ترین متن حکمی چین باستان، قرن‌هاست که مورد مطالعه جدی حکمای سنتی چین در گذشته و پژوهشگران چینی و غربی در دوره جدید بوده است. در مطالعات لغت‌شناسی، مباحث بسیاری پیرامون لفظ یی 易 شکل گرفته است. اما با آنکه یی جینگ (دفتر مقدس یی) جلوه‌گاه متافیزیک تمثیلی در نزد چینیان باستان به شمار می‌رود، پژوهشگران به بررسی معانی این لفظ از نظرگاه تمثیلی یا نپرداخته‌اند یا اشاره‌وار و سهل‌گیرانه از کنار آن گذشته‌اند. دریافتن معانی لفظ یی مفتاحی است که گنج‌خانه یی جینگ بدون آن گشودنی نخواهد بود. این نوشتار ابعاد مختلف نویسه یی را بررسی می‌کند و از نظرگاهی تمثیلی مبتنی بر روش سنتی لفظ-تمثیل-معنی (ین سیانگ یی) به کشف معانی تمثیلی نخستین این نویسه چینی می‌پردازد و درباره نسبت معانی مشتق با جهات تمثیلی آن بحث می‌کند.

کلیدواژه‌ها: یی جینگ، ریشه‌شناسی تمثیلی، نویسه‌های چینی، خط‌نگاشت باستانی، ظهور و تجلی.

---

* استادیار موسسه حکمت و فلسفه ایران. رایانامه: radpour@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۶/۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۴/۲۵

مقدمه

بی‌جینگ 易經 عنوان کتابی است مشهور در حکمت چین باستان که عموماً یکی از نازل‌ترین کاربست‌های آن، یعنی فال‌گیری، یگانه جنبه شناخته شده آن در نگاه عامه‌پسندانه است. در مطالعات عمومی بی‌جینگ، نگرش ساده‌سازی که عبارت‌الآخرای هیچ‌و‌پوچ‌سازی است، استیلای کامل دارد و این استیلا در ترجمه و مفهوم‌شناخت عنوان این کتاب نیز راه یافته است. جینگ در عنوان بی‌جینگ به معنی «کتاب» است، ولی نه هر کتابی. بی به معنی «تغییر» است، ولی نه هر تغییری. نشانه‌ای برای جمع در زبان چینی عموماً به کار نمی‌رود، پس، بی می‌تواند جمع باشد و به معنی «تغییرات»، ولی نه هر جمعی. در این نوشته معلوم خواهد شد که عنوان ساده‌شده «کتاب تغییرات» نه تنها گویای محتوای این کتاب نیست، بلکه دامنه تحریف معانی را به دوردست‌ها می‌کشاند.

این نوشتار می‌پردازد به کشف معانی نویسه‌یی که در عنوان بی‌جینگ (دفتر مقدس‌یی) یا جویی (بی‌جینگ با تدوین موسسان دودمان جو) آمده است. البته، این کشف معانی از نگاهی حکمی و با رویکرد تمثیلی خواهد بود. در حقیقت، تا پیشه‌ور حکمت در میان نباشد، ابزار فیلولوژی به خودی خود نتیجه‌ای حاصل نتواند کرد. این پیشه‌ور علت فاعلی صنعت «معنی» به شمار می‌رود. اگر بخواهیم همچنان این تمثیل را بسط دهیم، باید بگوییم که از «لفظ» که ماده این صنعت است، محصول «معنی» به دست نخواهد آمد، مگر به واسطه علتی دیگر که فیلسوفان مدرسی علت نمونه‌ای (causa exemplaris) می‌گفتند و آن عبارت است از «تمثیل». به‌ویژه هنگامی که با اندیشه‌نگارهای (ideograph) چینی سر و کار داریم، تنها پل رمزاندیشی (سینانگ 象) است که ما را از مغرب «الفاظ» (ین 言) به مشرق «معانی» (بی 意) بازتواند برد. در این نوشتار نمونه‌هایی خواهیم دید از آنکه چگونه لغت‌شناسان به کاوش در نویسه‌های چینی پرداخته‌اند و طرفی برنسته‌اند، چرا که نگاه حکمی و اندیشه رمزشناس به کار نبرده‌اند و خواهیم دید

^۱ گفتیم «عموماً» زیرا در مواردی که تأکید بر جمع بودن در کار باشد، می‌توان نشانه‌هایی برای جمع بستن اسامی به کار برد. مثلاً لفظ جو 諸 که به معنی «بسیار» و «همه» است، ولی در مواردی آن را نه به معنی «همه» با کارکرد معنایی، بلکه به عنوان لفظ عامل که تنها نشانه جمع است، مانند «ها»ی فارسی می‌توان دانست. یا حتی دو 都 که به جای معنی متداول «هر دو»، در مواردی به‌راستی به عنوان نشانه جمع مثنی به کار می‌رود (بنگرید به پُللی‌بلنگ، ۱۹۹۵، صص ۱۲۶-۱۳۰).

که اگر به کار می‌بردند، نتیجه کارشان در تقرّب جستن به حقیقت کار، چه تفاوت‌های کیفی ای می‌داشت. شاید نخستین بار باشد که روش لفظ-تمثیل-معنی (بین‌سیانگی) به نحو مدوّن بر ریشه‌شناسی نویسه‌های چینی اطلاق می‌شود. این روش را حکمای مکتب «مطالعه اسرارنامه‌ها» (سوئن سوئه 學 玄) در حدود قرن دوم م. معرفی کردند و آن را در تفسیر «سه اسرارنامه» (سان سوئن 三 玄) یعنی بی جینگ، دائوده جینگ و جوانگ‌دزی به کار بردند. روش این است که در میان لفظ و معنی حالتی میانی را جوییم که نه همچون لفظ صورت متعین کامل داشته باشد و نه همچون معنی مجرد از صورت باشد، بلکه از صورت نسبتاً مجرد باشد و معنی را نسبتاً تعین بخشد. این وضع میانی چیزی نیست جز «صورت تمثیلی». با اینکه این روش بسیار ساده می‌نماید، ولی نتایجی شگرف حاصل می‌کند که بی شباهت به تأویلات عرفا از کتب مقدّس نیست. وانگ بی در مقدمه‌ای که بر شرح بی جینگ نوشته، این روش را چنین شرح کرده است:

بدان که تمثیلات از محلّ معانی صدور یابند و الفاظ ظهور تمثیلات است. معنی همان تمثیل نیست و تمثیل همان لفظ نیست. الفاظ از تمثیلات زاده می‌شوند، پس، با واکافتن الفاظ، تمثیلات را مشاهده^۱ می‌توان کرد. تمثیلات از معانی زاده می‌شوند، پس با واکافتن تمثیلات، معانی را مشاهده می‌توان کرد. به واسطه معانی، تمثیلات و به واسطه تمثیلات الفاظ بیان می‌شود. پس، لفظ چیزی است که تمثیل را ظهور می‌بخشد. چون به تمثیل رسیدی لفظ را فراموش ساز. تمثیل چیزی است که موجب ابقای معنی می‌شود. چون به معنی دست یافتی تمثیل را فراموش ساز (وانگ بی، ۲۰۱۱).

او سپس بیان می‌کند که این مانند دام نهادن برای شکار خرگوش است. مقصود از نهادن این دام، شکار خرگوش است و نه آنکه نهادن دام خود مقصود باشد. اکنون گمان می‌کنیم که این روش دوچندان قابل اطلاق بر ریشه‌شناسی نویسه‌های چینی باشد که چون از جهاتی سر و کارشان با «رسم کردن» اشیاء و مفاهیم و معانی است، بر خلاف زبان‌های آوایی، الفاظ و نویسه‌ها نسبتی مستقیم با صورت تمثیلی دارند. با این همه، فیلولوگ‌های

^۱ سخن از «دیدن» (見 見) متعارفی نیست، بلکه نویسنده واقعاً «شهود تمثیلات» (گوان سیانگ 觀象) را می‌خواهد.

زبان چینی که حتی آنجا که به صراحت صورتی تمثیلی در کار باشد، اصرار دارند که به منزله لفظ با آن برخورد کنند. متافیزیک نویسه‌های چینی گویای خموشی است که او را زبانی آتشین هست ولیکن در نمی‌گیرد در کسی مگر آنکه منش تمثیلی چینیان باستان را بشناسد و خود را به آن آفاق معنوی‌ای نزدیک گرداند که مطالعات تاریخی و زبانی عرفی تمام هم خود را نهاده است بر زدودن یا کمرنگ جلوه دادن آن. اگرچه در این نوشته ظاهراً بیشتر درباره مسائل مختلف لغت‌شناسی بی سخن می‌گوییم، ولی مخاطب آن دردآشنایان حکمت چین‌اند، ولو از زبان چینی هیچ ندانند. و اگرچه توضیح ابتدائیات زبان چینی اجازه پیشبرد این نوشتار را نمی‌دهد، سعی می‌کنیم تا حد ممکن آنچه از مباحث زبانی برای همراهی ضروری است، اجمالاً توضیح دهیم تا اگر فایدتی در این نوشتار باشد، به همه خوانندگان آن رسد. شاید یکی از فواید این نوشتار که نمونه‌ای از بررسی اشتقاقی نویسه‌های چینی به دست می‌دهد و سیر رسیدن به معانی به واسطه تمثیل و جهات تمثیلی را بیان می‌کند، همین باشد که خواننده علاقه‌مند به حکمت چین با منش تمثیلی که چینیان باستان در زبان نوشتاری خود به ارث نهاده‌اند و تا به امروز چیزی از آن در پیش چشم هر چینی‌باسوادی حضور دارد، آشنایی یابد.

در همین آغاز، پیش از ورود به بحث از نویسه‌ی، لازم است درباره ریشه‌شناسی نویسه‌های چینی توضیحاتی مجمل بیاوریم. هر نویسه (هان‌دزی 漢子) که در زبان چینی باستان عموماً به صورت مستقل یک کلمه معنی‌دار به شمار می‌رفته است، دو نوع اشتقاق تواند داشت، یکی صوری (ناظر به صورت نویسه) و یکی لفظی (ناظر به تلفظ نویسه) که همسویی آنها در ریشه‌شناسی الفاظ یکدیگر را تأیید تواند کرد. همچنین، در مواردی این دو نوع اشتقاق در هم تنیده‌اند، مانند مواردی که از میان شش دسته نویسه‌های چینی، در دسته نویسه‌های «ترسیم کردن مفهوم یا شیء افزون بر تلفظ» (سینگ‌شنگ 形聲) می‌گنجد. البته نویسه‌ی، نه در این دسته، بلکه در دسته «ترسیم کردن مفهوم» (جی‌شی 指事) یا «نویسه‌های اشاری» می‌گنجد. یعنی آن دسته از نویسه‌ها که چون به نظر تمثیلی بدان بنگرند، مفاهیم را می‌توانند دریافت، مانند 下 که به معنی «پایین» است، زیرا خطی را عمود به خطی افقی و در زیر آن رسم کرده است و مانند 上 که به معنی «بالا» است، زیرا خطی را عمود بر خطی افقی و در بالای آن رسم کرده است. نویسه‌های اشاری واجد جزء لفظی نیستند، یعنی از هیچ جزئی در نویسه نمی‌توان به تلفظ آن پی

برد. بنابراین، نویسه یی نویسه‌ای اشاری است واجد صورتی تمثیلی که این صورت، تطوری مستقل از تطوّر آوای خود داشته است.

هفت طرح از «یی»

از اواخر قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰م. با کشف استخوان‌ها و لاک‌های پیشگویی و کشف رمز آنها، بابتی نو در لغت‌شناسی زبان چینی گشوده شد. این استخوان‌ها یا لاک‌های لاک‌پشت به نیمه دوم عصر حکومت دودمان شانگ یعنی ۱۲۵۰ تا ۱۱۰۰ ق.م. (عصر هبوط معرفت و روی آوردن به تفأل) تعلق دارد.^۱ رسم الخط به کار رفته در این مکتوبات را که شامل تفاوت‌های مهم در شیوه‌های مختلف نگارش هر نویسه نیز می‌شود، اصطلاحاً «خط‌نگاشت لاک‌ها و استخوان‌های تفأل» (جیاگوون 甲骨文) می‌گویند و ما از این به بعد با عنوان کوتاه شده «خط‌نگاشت استخوان‌ها» به آن اشاره می‌کنیم. به نظر ما، اهمیت این خط‌نگاشت بیش از هر چیز در نمودار ساختن منش تمثیلی چینیان در اعماق تاریخ است، منشی که تا به امروز در نویسه‌های چینی باقی مانده است. نویسه یی در قدیمی‌ترین اسناد مکتوب، یعنی خط‌نگاشت استخوان‌ها به کار رفته است. به عبارت دیگر، دست مطالعات تاریخی از تبیین زمان تکوین یافتن این نویسه مطلقاً کوتاه است.

به طور کلی رویکرد فیلولوژی رسمی این است که در ریشه‌شناسی نویسه‌های باستانی زبان چینی، متعارف‌ترین معنی را پیدا کنند، چرا که تصوّرشان از انسان عهد باستان که مبدع نویسه‌های چینی بوده، انسانی است که هنوز بلوغ فکری چندانی نیافته و دیری نیست که گامی چند در عرصه «پیشرفت» تمدنی نهاده است. درست برعکس، نظر چینیان سنتی آن است که انسان قدیم را واجد عقلانیتی برتر و نبوغ شهودی ویژه‌ای می‌دانند که انسان اعصار بعد، هر چه بیشتر به عقل استدلالی (یا به اصطلاح حکمی چین، عقل بشری) خود تمایل یافت، آن عقلانیت برتر و نبوغ شهودی را بیشتر از کف داد. «سادگی» باستانی معلول ناتوانی از پرداختن به امور پیچیده نیست، بلکه معلول نگرشی فوق عقل بشری است که کمال را در سادگی می‌جوید. به گفته دائوده جینگ (بند ۶۳): «پیچیدگی‌ها را نظر به [وجه] ساده آنها ترسیم می‌کردند؛ به [کارهای] بزرگ نظر به [وجه] کوچک آنها درمی‌کوشیدند. آری، مردان بزرگ سرانجام کاری بزرگ نمی‌کردند، به همین سبب،

^۱ در خصوص تاریخ‌گذاری خط‌نگاشت استخوان‌ها بنگرید به نوشته‌های کیتلی (۱۹۷۸، فصل ۴) و شوارتز (۲۰۱۹، ص ۲۰).

به بزرگی نائل می‌شدند». نویسه‌ی 𠄎 نیز مطابق با همین دیدگاه سنتی، نویسه‌ای است ساده با معانی ژرف.

گفتیم که 𠄎 در عنوان 𠄎 جینگ به معنی «تغییر» است، ولی نه هر تغییری. البته این نویسه در کاربردهای مختلف در خود 𠄎 جینگ معانی دیگری را نیز در بر دارد. اشتقاق نویسه‌ی 𠄎 را با بررسی و تحلیل هفت طرح یا نظریه‌ی مختلف پی می‌گیریم:

۱- آفتاب‌پرست؛ 𠄎 به مثابه 𠄎 : یک نظریه این است که 𠄎 صورت ساده‌شده‌ی 𠄎 به معنی «آفتاب‌پرست» باشد. این نظریه به طور غالب در لغتنامه‌ی شوون آمده است و احتمالاً صورت نوشتاری 𠄎 در نویسه‌های خط‌نگاشت مفرغین ریشه‌ی این گمان است (پی در خط‌نگاشت مفرغین: 𠄎).

نظر به مطابقت آفتاب‌پرست با محیط «تغییر» (رنگ) و نرمی و آسانی حرکت او، با این اشتقاق سعی کرده‌اند که دو مفهوم «تغییر» و «آسانی» در پی را توضیح دهند. لغتنامه‌ی کهن شوون در معنی پی آورده است: «آفتاب‌پرست، چلباسه، مارمولک خانگی» (شوون، ۲۰۰۵)، و آن را از نوع نویسه‌های «رسم صورت شی» (شیانگ‌سینگ 象形) دانسته است، یعنی معنی اصلی این نویسه چیزی واجد صورت است و عیناً رسم شده است، مانند نویسه‌ی آفتاب که در گذشته‌ها یک دایره و نقطه‌ای در مرکز آن بود. بنابراین، از نظر شوون، نویسه‌ی 𠄎 رسم کردن صورت آفتاب‌پرست است. تردیدهای بسیاری در این نظریه می‌توان روا داشت. یکی آنکه آفتاب‌پرست پیچیدگی مفاهیم وابسته به پی را نشان نمی‌دهد. دیگر آنکه هیچ اثری از معانی مرتبط با ذات چنین جانوری در پی باقی نمانده و تنها صفات متعلق به این جانور در این نویسه باقی مانده است، و باز دیگر آنکه اکنون صورت‌های کهن‌تری از این نویسه در دست است که نویسنده‌ی شوون آنها را ندیده است و دیده خواهد شد که این صورت‌ها شباهتی به آفتاب‌پرست ندارند.

۲- مهر و ماه؛ 𠄎 به مثابه 日+月 : شکل نویسه‌ی 𠄎 در خط‌نگاشت مفرغین می‌تواند نمودار ماه باشد و نه آفتاب‌پرست. چه نویسه‌ی 𠄎 (ماه) اینگونه ترسیم می‌شده است: 𠄎 و این مشتق است از شکل این نویسه در خط‌نگاشت استخوان‌ها: 𠄎 یا 𠄎 یا 𠄎 .

^۱ ماه نیمه‌ای که روی (قطر نیم‌دایره) به سوی راست دارد، از قدمت بیشتری برخوردار است.

اکنون بنگریم به شکل نویسه یی در خط‌نگاشت استخوان‌ها که کهن‌ترین صورت‌های موجود این نویسه است: 𠄎 یا 𠄏. «ماه» به نحوی واضح در این نویسه دیده می‌شود. شوون اگرچه بر نظریه «آفتاب‌پرست» مصر است، ولی از کتابی مفقود به نام کتاب راز (秘書) نقل می‌کند که «آفتاب و ماهتاب، روی هم یی 𠄎 را حاصل می‌کنند و آن تمثیلی است از یین و یانگ» (همان منبع). دوان یوتسان، شارح شوون، کتاب راز را اشاره به متون پود می‌داند (اگرچه آن سخن منقول در متون پود موجود یافت نمی‌شود) و می‌نویسد: «آنچه در متون پود درباره این نویسه آورده‌اند، بیشتر درباره صورت [امروزی نویسه] است و نه معنی [=ریشه‌شناخت نویسه]. این تعبیر اگرچه از حیث اصول و حقایق، مقرر است، با ریشه شش نوع نوشتار مطابقت نمی‌کند، زیرا بخش زیرین این نویسه، 月 (ماه نیست) (همان، ذیل شرح دوان). نظریه «مهر و ماه»، در جزء بالایی صورت نوشتاری متأخر نویسه یی، آفتاب (日) را می‌بیند و محتملاً جزء دیگر را (勿) صورتی از ماه (月) می‌داند. آفتاب و مهتاب به معنی شب و روز نیز هست و بنابراین، معنی «تغییر» به آسانی از این اشتقاق به دست می‌آید. اگرچه حضور آفتاب در این نویسه از لحاظ اشتقاقی صحیح نیست، ولی همچنان از حیث فن «تأویل نویسه‌ها از طریق شکستن آنها» (پودزی 破字) معتبر است. ضمن آنکه چنان که گفته خواهد شد، «خورشید» به طریق ویژه‌ای در این نویسه حضور دارد، ولی نه آن چنانکه نظریه مهر و ماه بیان می‌کند.

۳- تابش خورشید یا ماه؛ یی 𠄎 به مثابه 日 (یا 月) + 𠄎: پژوهشگر ژاپنی، تاکاشیما کین‌ایچی در پژوهش خود بر روی خط‌نگاشت استخوان‌ها، نظریه کهن خورشید و ماه را با دشواری بسیار بیان می‌کند:

این نگاره استخوان می‌تواند تصویری باشد از آنچه به نظرم نور خورشید از جانب خورشید نیمه‌مرئی یا حتی ماه است (تاکاشیما، ۱۹۸۵، ص ۱۵۳).

^۱ در یکی از مهمترین کتب دائویی، به نام مهر یگانگی سه‌گانه (تسان‌تنگ‌چی 參同契) نیز با نگاهی تأویلی، سخنی مشابه آمده است.

^۲ چینیان کتب آیینی را جینگ می‌نامند به معنی تار، یعنی رشته عمودی در منسوجات. در دودمان هان، پاره‌ای کتب تفسیر طریقتی پیدا شد که در مقابل متون تار که متون اصلی بودند، متون پود (وی 緯) نامیده می‌شد.

تاکاشیما خود متوجه پیچیدگی این تعبیر می‌شود و می‌نویسد: «به یاد داشته باشیم که تصویر کردن مفهوم تغییر از حالتی به حالت دیگر هیچ کار آسانی نیست» (همان منبع). به نظر ما این توجیه چندان پذیرفتنی نیست. کافی است به صورت کهن نویسه هَوَا 𐎠𐎡𐎹 (تغییر) بنگرند که با سادگی هرچه تمام‌تر مفهوم «تغییر» را نمودار کرده است (نویسه هَوَا 𐎠𐎡𐎹 در خط‌نگاشت مفرغین: ۶۱). به‌رغم آنکه او خود در این نظریه تردید وارد می‌کند، به نظر ما، سخن او حاوی حقیقتی است که خود تاکاشیما متوجه آن نشده و در ادامه آن را بیان خواهیم کرد.

۴- ریختن آب از ظرف؛ یی 𐎠𐎡𐎹 به مثابه 𐎠𐎡𐎹+𐎠𐎡𐎹: تاکاشیما با مشاهده صورت‌های بیشتر نویسه یی در استخوان‌های تَفَال، درباره آنچه گفت، خود تردید کرد و نظریه دیگری را مطرح ساخت که شهرت بسیاری یافته است:

صورت نوشتاری یی 𐎠𐎡𐎹 به عنوان شعاع‌های خورشید تعبیر شد که از ماه یا خورشید نیمه‌مرئی ساطع می‌شود... این تعبیر پارینه‌نگارانه شاید همچنان معتبر باشد، ولی تفاوتی در چند نگاره استخوان دیده می‌شود. سمت راست یکی از آنها می‌تواند خورشید یا ماه نیمه‌مرئی باشد ولی یکی دیگر از آنها (𐎠𐎡𐎹) نمودار پیاله‌ای (𐎠𐎡𐎹) است که محتوایش خالی شده است، چنانکه سرایشیب بودن این ظرف نشان می‌دهد (همان، ص ۱۷۴).

بنابراین از نظر او، یی تصویر خالی کردن آب یا مایع دیگر از ظرفی به ظرف دیگر است و از اینجاست مفهوم «تغییر». به نظر ما، مشکلی در این روش‌شناسی وجود دارد. اینکه از قبل یقین حاصل کرده‌اند که معنی اصلی یی «تغییر» است و با کاوش در صورت‌های گوناگون و نظریه‌پردازی می‌خواهند آن را به اثبات رسانند. اما پیاله (مین 𐎠𐎡𐎹) را در صورت‌های کهن اینگونه ترسیم می‌کرده‌اند: 𐎠𐎡𐎹 یا 𐎠𐎡𐎹. اینها دور است از صورت‌های مختلف نویسه یی 𐎠𐎡𐎹. ضمن آنکه در 𐎠𐎡𐎹 اگر پیاله باشد و 𐎠𐎡𐎹 آب باشد، پیاله دیگر کجاست؟ چنین تصویری که تاکاشیما ارائه می‌دهد، بیشتر مفهوم «تُهی کردن» یا صرفاً «ریختن» را تداعی می‌کند (و نه فرض ریختن از ظرفی به ظرفی دیگر).

یک دلیل دیگر بر اینکه جزء 𐎠𐎡𐎹 در یی، نمودار «ماه» است و نه «ظرف»، آن است که نویسه یی 𐎠𐎡𐎹 (ماه) که در خط‌نگاشت استخوان‌های تَفَال چنین 𐎠𐎡𐎹 ترسیم می‌شد، در یک دوره متأخرتر، در خط‌نگاشت نویسه‌های مفرغین به صورت 𐎠𐎡𐎹 در می‌آید (در زیر آن یک خط به صورت منحنی امتداد می‌یابد). این درست مطابق است با تطوّر نویسه یی

در خط‌نگاشت استخوان‌ها (𠄎) به شکل آن در خط‌نگاشت مفرغین (𠄎 یا 𠄎) که اگر 𠄎 را از آن حذف کنیم، درست شبیه همان نویسهٔ ماه می خواهد. ریچارد سیرز احتمالاً تحت تأثیر نظریهٔ «ریختن آب» یی به را به معنی «آسان» می‌داند (سیرز، ۲۰۱۶)، «آسان، همچون ریختن آب» و جای دیگر می‌گوید: «نور ساطع از ماه؛ مشاهدهٔ آن آسان است» (سیرز، ۲۰۱۷). این تعاریف برای مفهوم «آسان» بسیار دور است از مانع بودن. ضمن آنکه این تعاریف جامع هم نیست و پیچیدگی مفاهیم متعلق به این نویسه را نشان نمی‌دهد.

با این همه، ایدهٔ «ریختن آب»، چنان که خواهیم دید، به معنی تمثیلی یی بی‌ربط نیست. در حقیقت، از حیث تمثیلی هم میان «ماه» و «ظرف» پیوندی هست و هم میان «آب» و «نور» و هم میان «ریختن» و «تابش». ماه و ظرف هر دو حیث قابل‌ی دارند. «آب» با حیات و وجود پیوند دارد و «نور» با علم و وجود و حیات. «تابش نور» رمزی است از «ظهور» و «ریختن آب» رمزی است از «فیضان». این پیوند زمانی کامل می‌شود که آن ظرف را چنان بدانیم که هر چقدر هم که از آن به پایین می‌ریزد، باز هم «خالی نمی‌شود».

۵- بخشش؛ یی 錫 به مثابه تسی 賜: یک نظر هم این است که یی ساده‌شده از تسی 賜 یا سنی 錫 باشد که هر دو به معنی «بخشش» و «اعطا کردن از عالی‌تر به سافل‌تر» است. اگرچه این نظریه را به سبب همسویی با اشتقاق لفظی یی عموماً بسیار موثق دانسته‌اند، ربط آن را با معنی «تغییر» چندان مشخص نکرده‌اند. در هر دو نویسه، جزء سمت راست همان یی است و جزء سمت چپ در یک مورد، صدف (پول رایج چین باستان) است و در مورد دیگر طلا یا فلز گرانبهاست. در هر مورد یی «دهش» چیزی ارزشمند از دارا به ندار است.

از حیث تلفظ، دو اشتقاق برای یی ذکر کرده‌اند. اشتقاق اول lek در چینی باستان است که آن را با معنی «تغییر» مرتبط می‌کند و با نویسهٔ هم‌آوای یی 移 که آن هم به همان معنی «تغییر» است. ساگارت نویسه‌های تسی 賜 یا تسی 錫 را که به معنی «بخشش» است با این اشتقاق مرتبط می‌داند. اشتقاق دیگر از lekx در چینی باستان است که با لفظ چین‌وتبتی lway به معنی «آسان» مرتبط می‌شود (باکستر و ساگارت، ۲۰۱۱ و شاسلر ۲۰۰۸، صص ۵۶۶ و ۵۶۹).

به نظر می‌رسد جستجوی راه رسیدن از مفهوم «تغییر» به «بخشش» یا از «بخشش» به «تغییر»، حاصلی در بر نخواهد داشت، بلکه این معانی هر دو بایستی از معنی اصلی‌تری مشتق باشد.

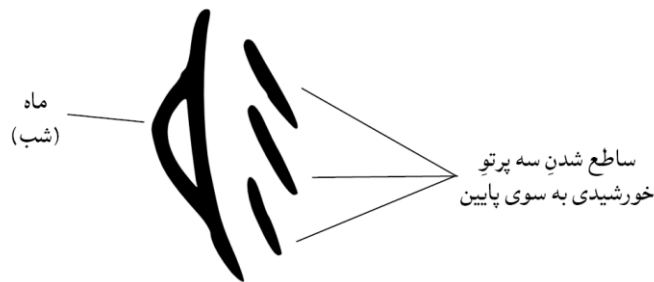
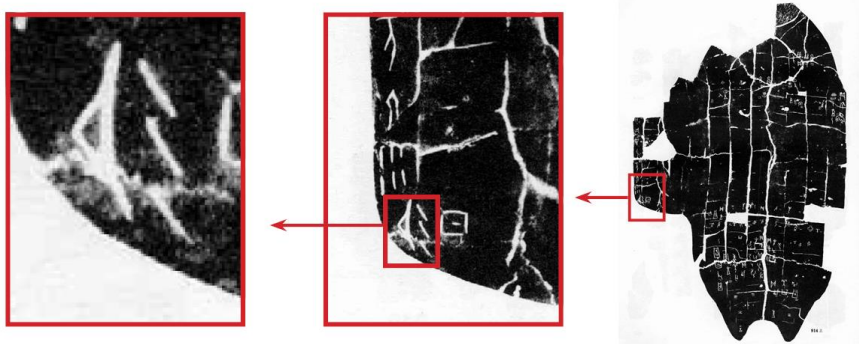
۶- سریانِ نَفَسِ کیهانی؛ یی 易 به مثابه 氣 + 日: چنگِ جُنْگ‌یینگ که یکی از برجسته‌ترین استادان معاصر فلسفه چین است، نظریه جالب توجهی ارائه کرده است و میان یی و چِی (روح، جان، نَفَس، نَفَسِ ساری در وجود انسان، نَفَسِ ساری در کیهان، نَفَسِ ازلیِ دائو) نسبتی برقرار ساخته است:

پس از بررسی همه جوانب شکل‌گیری کلمه یی، دریافتم که بهترین تبیینی که در یی می‌توان یافت، آن است که پیدا شدن خورشید را نمودار سازد و نیز رفتن آن به پشت ابرهای شناور. بنابراین، بخش دوم این نویسه را به آسانی نیروی حیات بخش چِی می‌توان دانست. بنابراین، لفظ یی اصطلاحی است که دلالت می‌کند بر تغییرات آزادانه چِی و از این قرار می‌توان گفت که یی راه گشودن و بستن، تاریکی و روشنی، حرکت و سکون، سختی و نرمی است (چنگِ جُنْگ‌یینگ، ۲۰۲۰، ص ۱۶۳).

تصویر خورشیدی که به پس ابرها می‌رود و باز برون می‌آید، کم و بیش تجدید خاطره‌ای است از نظریه اول تاکاشیما که از «خورشید نیمه مرئی» سخن می‌گفت. پیشتر نشان دادیم که آن جزئی که دو استاد نامبرده «خورشید» می‌دانند یا ترجیح می‌دهند، «خورشید» بدانند، در حقیقت، ماه است. خبری هم از ابر در این نویسه نیست. همچنین، تصور جزء زیرین نویسه به عنوان چِی بسیار درست و ساختگی به نظر می‌رسد. این نظریه نیز مانند نظریه دوم تاکاشیما اشکال روش‌شناختی دارد. تاکاشیما با نگاه فیلولوژیک، به دنبال مفهوم «تغییر»، از «ماه» یا به قول خودش «خورشید نیمه مرئی»، «ظرف آب» ساخت و چنگِ جُنْگ‌یینگ با نگاه نوکنفوسیوسی، در پی مفهوم «وابستگیِ تبدلِ موجودات به سریانِ نَفَسِ کیهانی»، از خطوطِ ساطع شده از آن «ماه» یا به قول خودش «خورشید ابرگرفته»، سریان یافتن چِی را پدید آورد که در همه‌جا آزادانه (اشاره به مفهوم «آسانی») می‌گردد و آزادانه «تغییر» می‌کند. مفهومی که او در این نویسه جستجو می‌کند، یعنی «وابستگیِ تبدلِ موجودات به سریانِ نَفَسِ کیهانی» برآیندِ مطالعه سنتی او از یی‌جینگ است. اگرچه با خیال‌پردازی‌های دوردست «بیرون آمدن خورشید از پس ابرهای شناور» و «جاری شدن

نیروی حیات بخش» موافق نیستیم، اما برداشت کلی او، و نه تعبیر او از نویسه یی، به معنی اصلی این نویسه که در بند بعد می‌گوییم، بسیار نزدیک است.

۷- تابش خورشیدی ماه؛ یی 易 به مثابه 月 + 夕: یکبار دیگر به یی بر روی یک لاک لاک‌پشت (جیاگوون هه‌جی، ۱۹۷۷، ص ۲۵۰، شماره ۹۱۴) و اجزاء آن بنگریم:

جزء اول (𠄎) به وضوح ماه را نشان می‌دهد و جزء دیگر (𠄎) پرتوهایی خورشیدی را نشان می‌دهد که از ماه ساطع می‌شود و این جزء در صورت‌های بعدی با شکل نویسه 勿 مرتبط شده است ولی با معنی آن پیوندی ندارد. به نظر می‌رسد که این ساده‌ترین و طبیعی‌ترین شیوه نگرش، موافق‌ترین شیوه با معانی یی نیز باشد، به شرط آنکه از میانجی‌گری تمثیل در میان لفظ و معنی چشم‌پوشیم. نظریه نخست تاکاشیما هم تقریباً همین است، اگر صرف نظر کنیم از «خورشید نیمه‌مرئی» اش که ربطی به این نویسه ندارد. همچنین، نظریه سنتی که سعی دارد خورشید و ماه را یکجا در نویسه یی ببیند، اینجاست که وجه خود را می‌یابد. در حقیقت، خورشید در این نویسه حضور ندارد، ولی از ماه پرتوهای خورشیدی صدور می‌یابد که در نظر نخست، شاید عجیب بنماید. پیچیدگی این تصویر، حاکی از آن است که معنی مدلول آن نیز، مفهومی متعارف مانند «تغییر» نیست.

اکنون به عنوان نتیجه بحث در باب اشتقاق لفظ *یی*، نظر صریح و دلایل خود را بیان می‌کنیم. از بررسی نظریات مختلف و نظر به صورت و صوت نویسه *یی*، معانی اصلی این لفظ حول مفهوم «ظهور و تجلی» شکل می‌گیرد، بنا به دلایلی چند:

الف- ساطع شدن پرتوهای خورشیدی از ماه، یعنی ساطع شدن نور در شب، پدید آمدن روشنی در دل ظلمت، و بنابراین، «ظهور». در عین حال، در این «ظهور»، وسایط ظهور (ماه در اندیشه‌نگار *یی*) نیز لحاظ شده است.

ب- هم از حیث صوری و هم از حیث آوایی در میان *یی* و *تسی* 錫 یا *سی* (بخشیدن و اعطا کردن از مقام بالاتر به مقام پایین‌تر) پیوند هست و «ظهور و تجلی» در حقیقت، بخشش نور (علم) و حیات و وجود از عالی‌تر به سافل‌تر است.

ج- صورت نوشتاری کهن *یی* بر تابش «از بالا به پایین» تأکید می‌ورزد و مفهوم متعارف «تغییر» نسبت به جهات، عام است و از تبیین تصویر «سطوع پرتوهای خورشیدی از ماه به سوی پایین» ناتوان است.

د- «ظهور و تجلی» با معانی سه‌گانه *یی* در سنت چینی (که گفته خواهد شد) همخوانی دارد. ۱) ساده و بسیط: موجودات و عوالم و مراتب وجود، ظهور مبادی بسیط‌اند که در ترسیمات خطی بسیط *یی* جینگ نمودار شده است. ۲) تبدل و تغیر: نظر به سیر تجلی و ظهور و نیز تجلیات که محل تبدلات و تغیرات است. در ادامه گفته خواهد شد که یکی از معانی اصلی تعبیر «تبدل و تغیر» در حکمت چین، «تجلی و ظهور» است، چرا که ظهور عبارت است از تغییر مرتبه و رفتن از سطح عالی‌تر به سطح دانی‌تر، ولی نه چنان که در مصدر تغییری واقع شود. ۳) بی‌تغییر: نظر به *مُجَلّی* و *مُظَهَّر* یا مبداء تجلی.

ه- با توجه به اشتقاق لفظی *یی* در چینی باستان یعنی *lek* می‌توان حدس زد که این لفظ با ریشه هندواروپایی *lew* مرتبط باشد. این درست است که زبان چینی به شاخه زبانی کاملاً مستقلی تعلق دارد، ولی محققانی چون ویکتور میر نشان داده‌اند که به‌راستی ارتباطات شگفت‌آوری در ژرفای دو شاخه زبانی چین و تبتی و هندواروپایی وجود دارد. از ریشه هندواروپایی *lew* در طرف هندوایرانی الفاظی مشتق شده است، مانند *roka* سنسکریت به معنی «نور» و *loka* سنسکریت به معنی «مراتب وجود؛ عوالم؛ ظهورات» و

^۱ با نگاه تمثیلی که قدما داشته‌اند و صرف نظر از اجتناب ارسطو از این دیدگاه، بی‌مناسبت نیست اگر این «پایین» را «عالم تحت قمر» بگوییم.

ریشه فعلی سنسکریت و اوستایی ruc به معنی «پرتو افکندن؛ روشن کردن» و نیز raocah اوستایی که لفظ فارسی «روز» (همچنین «روشن») از آن مشتق شده است. از همین ریشه هندواروپایی الفاظ بسیاری به معنی «ماه» مشتق شده است. مانند «لوخن» در فارسی کهن که درست به معنی ماه است. همچنین از میان نمونه‌های متعدد می‌توان اشاره کرد به luna لاتین. و این بسیار جالب توجه است که صورت نوشتاری بی نیز با «ماه» پیوند دارد. و- در خود بی جینگ (سئ نسی، ۱:۵) تعریفی از بی به دست داده شده است: «生生之謂易» یعنی «زایش‌های بی‌پایان (یا زایش‌های بی‌در پی، لفظاً: زایش‌زایش) را گویند بی». مراد از زایش‌های بی‌پایان موجودات همان «تجلیات» کثیر و غیرمکرر مبداء تجلی است که بی ارتباط به مفهوم «خلق مدام» نیست.

بنابراین، بی جینگ را می‌توان دفتر ظهورات یا تجلیات دانست و این موافق است با ماهیت سیانگ‌ها و گواها (چندخطی‌ها و ذوات آنها) که بیان و نمودار مبادی تجلی‌اند هم در آفاق و هم در انفس، هم در عالم غیب (آسمان قدم؛ سین تین 先天) و هم در عالم شهادت (آسمان حدوث؛ هوتین 后天). ممکن است اشکال کنند که چنین معنی‌ای از بی در میان معانی متداولی که در لغتنامه‌ها برای آن ذکر می‌کنند، یافت نمی‌شود. در پاسخ، اولاً باید توجه داشت که بسیاری از نویسه‌های دیگر چینی هم هست که در ابتدا معنی اصلی‌ای داشته است که معانی دیگر حول آن اشتقاق یافته و چندان برجسته شده که رفته‌رفته معنی اصلی فراموش می‌شود و ذکری هم از آن در لغتنامه‌ها به عنوان معنی متداول نیست. ثانیاً چنان که گفته شد و باز توضیح داده خواهد شد، بین بی (變易) یا بین هوا (變化) که در لغتنامه‌ها ذکر شده، خود به معنی «ظهور و تجلی» هم تواند بود. ثالثاً از آنجایی که مفهوم «تجلی» مفهومی متعارفی نیست، می‌توان چنین انگاشت که معنی اصلی آن در نزد اهل حکمت محفوظ مانده است در مطالعات بی جینگ و معانی متعارف مانند «تغییر» و «آسان» محفوظ مانده است در تداول عامه و تدریجاً آنچه در عرف از بی مراد می‌کردند، استیلای کامل یافته است و معنی «ظهور و تجلی» در نویسه‌ای چون سین

顯 باقی ماند که از همان عصر تدوینِ جَویری (بی‌جینگ با تدوین موسسان دودمان جَو) تداول یافته بود.^۱

در شش طرح یا نظریه‌ای که پیش از طرح هفتم (ظهور و تجلی) درباره معانی بی ارائه شد، طرح نخست (آفتاب‌پرست) سست‌ترین است و اشتباهی ناشی از عدم دسترسی حکیم بزرگ دودمان هان، سُو شِن (نویسنده لغتنامه شوون)، به خط‌نگاشت استخوان‌هاست. طرح دوم (مهر و ماه) حاوی حقیقتی ژرف است، ولی به ریشه‌شناسی صورت نویسه التفات ندارد و تأویلی عرفانی مبتنی بر فن شکستن نویسه (پوژری) به نحو غیراشتقاقی است. طرح سوم (تابش خورشید یا ماه) به معنی «ظهور و تجلی» بسیار نزدیک می‌شود، ولی پندار «خورشید نیمه‌مرئی» از بررسی نویسه‌ها در تطورات خط‌نگاشت‌ها زیاده خیال‌پردازانه است. طرح چهارم (ریختن آب از ظرف) نیز از بررسی صورت نویسه‌ای که معنی «ظرف» دارد، تأیید نمی‌گیرد ولی مفهوم «ریختن» از بالا به پایین از مفهوم «فیض» دور نیست و فیض از ظهور و تجلی دور نیست. در هر صورت نظریه پرداز طرح سوم و چهارم که روش او فیلولوژیک صرف است، از رسیدن به چنین نتایجی بسیار دور است و گمشده او در نویسه بی فهمی عرفی از «تغییر» است. از سوی دیگر، نظریه پرداز طرح پنجم (سریان نفس کیهانی) روشی فلسفی را برمی‌گیرد و طرح او بیش از آنکه مبتنی بر اشتقاق نویسه باشد، مبتنی بر مطالعات سنتی است. نتیجه‌ای که نظریه‌پرداز طرح پنجم می‌گیرد (تبدلات آزادانه نیروی حیاتی چی) همان چیزی است که ما از مفهوم «تجلی» مراد می‌کنیم ولی صرفاً از بُعد «حیات‌بخشی» و شامل تجلیات علمی و وجودی نمی‌شود. طرح ششم (بخشش) از طریق مفهوم «فیض» به «ظهور و تجلی» نزدیک است، ولی باید توجه داشت که معنی «بخشش» (تسی) از «تجلی» (بی) اشتقاق یافته است و نه چنانکه ممکن است بپندارند، برعکس. بنابراین، طرح هفتم (تابش خورشیدی ماه؛ ظهور و تجلی) با هر یک از این طرح‌ها (به غیر از طرح اول که تعبیری یکسره اشتباه است)، همسویی‌هایی دارد.

^۱ نویسه سِن در خط‌نگاشت مفرغین یک سر (سرآغاز، مبدأ) را نمودار می‌سازد افزون بر خورشید (مرکز تجلی) که در زیر آن دو رشته‌نخ (محتماً ابریشم) آویخته ترسیم شده است که از بالا به هم گره خورده و از پایین از یکدیگر آزادند.

معانی سنتی «یی»

کهن‌ترین ذکری که در بیان معانی مختلف لفظ یی آمده است، بازمی‌گردد به متون پودِ یی (یی‌وی 易緯؛ پود در مقابل تار در بافندگی) که تفاسیر بی‌جینگ از نظر گاهی طریقتی به شمار می‌روند و بعضی آنها را بازتاب تعالیم شفاهی کنفوسیوس دانسته‌اند، اگرچه محتوای این متون بیشتر صبغهٔ دائویی دارد. تاریخ کتابت این متون احتمالاً به دودمان هان پیشین (۲۰۶ ق.م-۶ م.) بازمی‌گردد و حکیم بزرگ کنفوسیوسی جنگ سوئین (۱۲۷-۲۰۰ م.) بر آنها شرح نوشته است. در یکی از این رسائل با عنوان قلم‌کاری احکام شش خطی چین (چین‌دژائوئو 乾鑿度) از قول کنفوسیوس آمده است:

یی به معنی بساطت (چین‌یی 簡易)، تبدل و تغیر (بین‌یی 變易) و بی‌تغییر بودن (بویی 不易) است. توجه کردن به این سه، کلید جوانه زدن صفات دائو [در وجود شخص] است (چین‌دژائوئو، ۲۰۱۶، صحیفه یکم).

سپس توضیح می‌دهد که بساطت، «فضیلت باطنی» بی‌جینگ و تبدل و تغیر «نفس» آن و بی‌تغییر «مقام» آن است.

در خصوص معنی نخست، آن را بیشتر اوقات نظر به کاربردهای متأخر این لفظ، صرفاً «آسان و آسانی» می‌گویند. حال آنکه یی هم به معنی «آسانی» است و هم به معنی «سادگی» و مفهوم «آسانی» به «سادگی» بازمی‌گردد، نه بالعکس. اولاً باید دانست که مفهوم «بساطت و سادگی» همان مفهوم «سهولت و آسانی» نیست ولی این هر دو مفاهیم در لفظ یی از دیرباز جمع بوده است. بساطت و سادگی در مقابل ترکیب می‌آید و وصف ذات است، حال آنکه آسانی در مقابل دشواری می‌آید و وصف فعل است. نوشتهٔ آسان نوشته‌ای است که قرائت و فهم آن روان و آسان باشد، ولی نوشتهٔ ساده نوشته‌ای است که مثلاً عاری از تکلف و پیرایه‌های ادبی است. اینکه در بعضی زبان‌ها این دو معنی در یک لفظ گاه ادغام می‌شود (مانند «ساده» فارسی که هم در مقابل مرکب است و هم گاه در مقابل دشوار) از آن سبب است که در حقیقت چیزی که به آسانی تحلیل و توصیف و تبیین نمی‌شود یا کاری که به آسانی تکمیل نمی‌شود، بلکه صعب و دشوار است، بازمی‌گردد به آنکه آن چیز یا کار اجزاء بسیاری دارد و مرکب و پیچیده است. و وقتی با چیزی یا کاری سر و کار داشته باشیم که بسیط است و ترکیب در آن راه نیافته، تحلیل و توصیف و تبیین آن چیز یا به سرانجام رساندن و تکمیل کردن آن کار سهل و آسان است. بنابراین، مفهوم یکسانی هم وجود تواند داشت که با هر دو مفهوم «سهل و آسان» و «بسیط و ساده»

متضاد به شمار رود (نان 難 چینی مانند «پیچیده» فارسی هم به معنی مرکب است و هم به معنی دشوار). بی‌جینگ را نظر به معنی «بساطت» می‌توان گفت «دفتر بسایط»، چرا که دربارهٔ امور بسیط سخن می‌گوید، اموری که ترکیب و امتزاج آنها بایکدیگر، عالم را پدید می‌آورد.

مفهوم «تبدل و تغییر» در سنت چینی به معنی تغییر در مرتبهٔ واحد نیست. بلکه به معنی ظهور مرتبه‌ای در مرتبهٔ دیگر است. مثلاً در متون دائویی مکرراً از «تبدلات و تغییرات» یک ایزد خاص سخن می‌گویند و مرادشان ظهور آن ایزد در عالم در صورت‌های مختلف است، بدون آنکه حقیقت آسمانی آن ایزد از این ظهور منتمل گردد. در همان متن قلم‌کاری احکام شش خطی چین در توضیح تبدل و تغییر آمده است:

در آسمان و زمین تبدلی نمی‌بود، اگر نمی‌بود سریانِ نفسِ [بی]. عناصر پنجگانه یک به یک می‌پژمردند و فصول چهارگانه از میان می‌رفتند (همان منبع).

روشن است که سریانِ نفس و فیضان رحمت سبیری از بالا به پایین در جهت تکوین موجودات دارد. بنابراین، نظر به این معنی دوم، بی‌جینگ را می‌توان گفت «دفتر تجلیات». همچنین، عالم تجلیات محل وقوع تبدلات و تغییرات است و در مراتب ظهور نیافته خبری از تغییر نیست. چنگ جُنگ‌یینگ دربارهٔ مفهوم «تبدل و تغییر» می‌نویسد:

در خصوص بین‌بی باید توجه داشت که مفهوم تغییر کیفی و کمی را حمل می‌کند. بین‌بی تغییری است که در همه تغییرات عالم سریان دارد و پدید آورندهٔ نظم چیزهاست. این تغییر را در ظهور پدیدارهای طبیعی خورشید و ماه، باد و باران، کوه و رودخانه، آذرخش و برکه و سردی و گرمی در چهار فصل نمایان کرده‌اند ... در عبارات سنی‌تسی و شوگوا [دو بخش از بی‌جینگ] تغییر کیفی را به مثابه ظهور بین و یانگ می‌توانیم دید و نیز به مثابه دو نیرو و صورت تبدیل‌شونده و تعامل‌گر در چیزهایی که تجربه می‌کنیم ... در پرتو پیوند و اتحاد بین و یانگ است که قدرت‌های چین و کوئن [قطبین سازندهٔ عالم و نام دو شش خطی در بی‌جینگ] به منزلهٔ قدرت‌های نخستین خلق و ایجاد و تبدل چیزها در عالم معرفی شده‌اند (چنگ جُنگ‌یینگ، ۲۰۲۰، ص ۱۶۵).

اما در مقابل مفهوم «تغییر»، بی چگونه واجد معنی «بی‌تغییر» هم تواند بود؟ در ادامه متنی که از آن سه معنی بی را نقل کردیم. عین این عبارات که در ادامه می‌آید در فصل یکم کتاب مشهور دائویی، لیه‌دزی نیز آمده است. لیه‌دزی گوینده آن را فرهمند(ان) کهن می‌داند و با توجه به نظری که در آن فصل به کتابی به نام کتاب فغفور زرد دارد، این سخنان شاید به زمان‌هایی بسیار دور بازگردد:

از اینجاست که [فرهمند(ان) کهن] گفته‌اند: مُجَلِّی بزرگ (تای بی 太易) هست و خاستگاه بزرگ هست و بدایت بزرگ هست و بساطت بزرگ هست. مُجَلِّی بزرگ مرتبه‌ای است که هنوز نَفَس پدید نیامده است. خاستگاه بزرگ مرتبه‌ای است که مبداء نَفَس است. بدایت بزرگ مرتبه‌ای است که مبداء صورت است. بساطت بزرگ مرتبه‌ای است که مبداء ماده است. مرتبه‌ای را که نَفَس، صورت و ماده هنوز از یکدیگر جدا نشده‌اند، گویند غرقه‌گاه محجوب. یعنی مرتبه‌ای است که ده‌هزار موجود در غرقه‌گاه به یکدیگر آمیخته و هنوز تمایز نیافته‌اند (لیه‌دزی، ۲۰۱۳، فصل یکم؛ چین‌دزائو، ۲۰۱۶، صحیفه‌های یکم و دوم).

معنی «بی‌تغییر» که چنان که گفته شد از «مقام بی» حکایت می‌کند، باز می‌گردد به مرتبه مُجَلِّی بزرگ. مُجَلِّی در اینجا در ترجمه بی آمد، زیرا که در این مقام سخن از تجلیات در میان نیست، بلکه سخن از مصدر تجلیات است. پنج مرتبه‌ای که گفته شد، در سنت حکمی چین مشهور شده است به «مبادی بزرگ پنجگانه ازلی» (سین‌تین ووتای 先天 五太) یا پنج بزرگ آسمان قدم. سخن گفتن درباره این مراتب در این نوشتار میسر نیست، لیکن اجمالاً این را بگوییم که در مابعدالطبیعه دائویی، ذات دائو واجد دو مقام دائوی بی‌نام یا نیستی و دائوی بانام یا هستی است و عالم از مرتبه دائوی بانام به ظهور می‌رسد. به جز مرتبه تایی بی یا مُجَلِّی بزرگ، چهار مرتبه مذکور دیگر، همه در ذیل مراتب دائوی بانام قرار می‌گیرد. مرتبه مُجَلِّی بزرگ جایگاه ویژه‌ای دارد، از یکسو پای در مقام نیستی (فوق هستی) و از سوی دیگر پای در مقام هستی دارد. حقایق همه موجودات عالم در این مرتبه مندمج است. حتی نام‌های دائو نیز در این بالاترین مرتبه دائوی بانام که سر به بی‌نامی می‌ساید، تعین نیافته، بلکه او همان «نام جاویدان» است که مطابق بند یکم دائوده جینگ، «نامیدنی نیست» یعنی مظهر نتواند داشت و از آن خود دائوست. اکنون اگر بپرسند که در فوق مقام بی یا مُجَلِّی بزرگ، آیا دائوی بی‌نام را هم می‌توان در صورت

نوشتاری بی دید، در پاسخ باید گفت که آن مقام دیدنی نیست، ولی آن هم در این نویسه مستتر است و دائوی بی نام همان خورشیدی است که در بی تصویر نشده، ولی پرتوهایش از ماه بی متجلی می شود و آن ماه گنج خانه آن خورشید مستتر است. بنا بر این همه، نظر به معنی سوم، یعنی «بی تغییر»، بی جینگ را «دفتر خزانه غیب» می توان گفت، چه انبار پوشیده همه تجلیات عوالم غیب (سین تین) و شهادت (هوتین) است. این برداشت دوچندان تأیید می شود وقتی به یادآوریم که نام کهن بی جینگ، پیش از تغییر نام به بی، گوئی تسانگ (歸藏) بوده است به معنی «انبار؛ خزانه؛ نهفت گاه» یا همان ترجمه دقیق «خزانه غیب». تغییر نام گوئی تسانگ (خزانه غیب) به بی، در حقیقت تغییر در مفهوم نیست، بلکه صرفاً تغییر لفظ است. مفهومی که به صورت تمثیلی با دو نویسه گوئی تسانگ بیان می شود، خلاصه می شود در یک نویسه بی به معنی «مبداء تجلی» که خزانه همه تجلیات است و معنای آن فارق از صورت تمثیلی، مستقیماً حکایت از آن مفهوم دارد.

جمع بندی

بنا بر آنچه گفته شد، دو جزء نویسه بی «ماه» و «پرتوهای ساطع شده خورشیدی از ماه» را نمودار می کند. از این قرار، پنج جهت تمثیلی اصلی آن را لحاظ می کنیم که معانی مختلف بی همه به آنها بازمی گردد:

- ۱) تابش در شب، زیرا در بسیاری از نویسه های چینی، ماه اشاره به «شب» است؛
- ۲) تابش از بالا «به سوی پایین»؛
- ۳) «دید شبانه» که بر خلاف دید روزانه، نگرستن به جزئیات نیست؛
- ۴) منبع تابش که همان ماه و بلکه خورشید مستتر «در ماه» است.
- ۵) ماه به منزله «خزانه» انوار خورشیدی.

از معانی متداول بی، مانند «تغییر» و «تبادل» و «آسانی»، هیچ کدام به طور مستقیم به این جهات تمثیلی بازمی گردد، ولی «بخشش» تا حدودی هم از ظهور در شب بر می آید و هم از تابش به سوی پایین. اما مفهوم غیر روزمره «تجلی و ظهور» که آن هم به آن دو

^۱ از آن کهن تر، نام بی جینگ در دوره شین ننگ (کشاورز روحانی)، لین شان 連山 بوده است به معنی «کوه های به هم پیوسته».

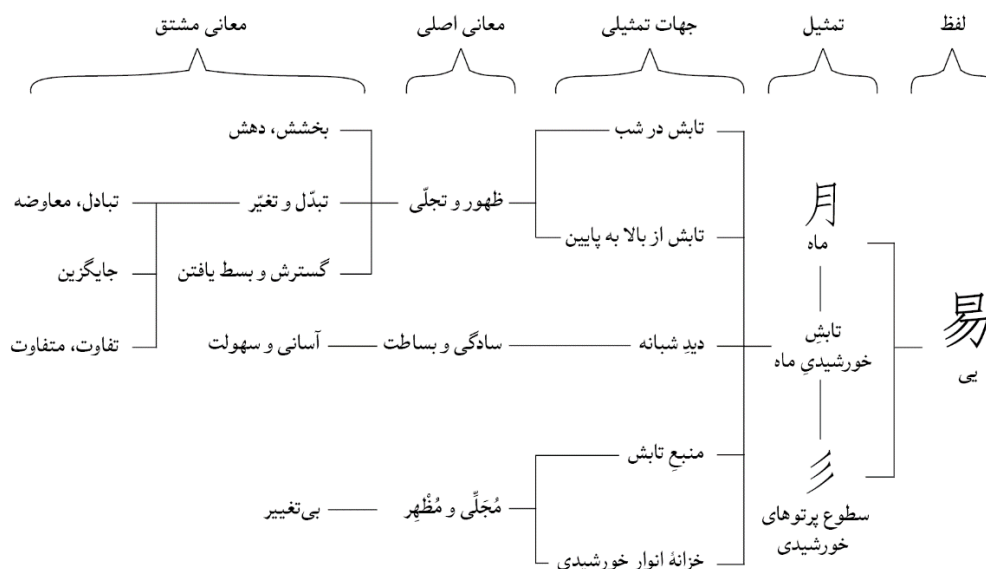
وجه تمثیلی نخست بازمی‌گردد. مفاهیم «تغییر» (ظهور از مرتبه‌ای عالی به سافل و در نتیجه تغییر پدیداری) و «بخشش» و «گسترش» (امتداد ظهور در طول مراتب یا در عرض مرتبه‌ای خاص) به معنی اصلی «تجلی» بازمی‌گردد و معانی «تبادل» و «جایگزین» و «متفاوت» به نوبه خود به مفهوم «تغییر» بازمی‌گردد. اینکه «تغییر» مشتق از «تجلی» است و نه برعکس، مستدل است اولاً به آنکه تصویر «تابش» قریب مفهوم «ظهور و تجلی» است و اگر میانجی‌گری همان «تجلی» نباشد، نسبتی بین «تابش» و «تغییر» متصور نتوان بود؛ و نیز مستدل است ثانیاً به آنکه یکی از جهات تمثیلی اندیشه‌نگار بی، «منبع تابش» است که اگرچه می‌تابد و جهان «تغییرات» را متجلی می‌سازد ولی خود «تغییر نمی‌کند» (و دیدیم که «بی‌تغییر» یکی از معانی بی در سنت حکمی چین نیز است) و به ظهور رسیدن پدیدارهای متغیر بی آنکه مبداء آن ظهور تغییر کند، همان تجلی است، حال آنکه در مفهوم «تغییر»، تبدل‌گویی در خود مبداء تغییر وقوع می‌یابد، مانند تغییر شکل آب در ظروف مختلف.^۱

اما مفهوم «آسانی» در حقیقت مشتق است از مفهوم «سادگی» (با توضیحی که پیش از این آمد)، و سادگی و بساطت خود به وجه تمثیلی سوم بازمی‌گردد، یعنی «دید شبانه». از یک شخص در هنگام روز تصویر چشم و گوش و سر و دست و تن و پا با جزئیات و ظرایف دیده می‌شود و آن شخص مرکب از همه اینها دانسته می‌شود، در حالی که در شب تنها صورت کلی دیده می‌شود، فارغ از اجزاء ترکیب‌کننده آن. دید شبانه کلیات امور را به مثابه چیزهای «بسیط» می‌نگرد و چون جزئیات در مرکز توجه چنین دیدی نیست، سر و کارش با بساطت است و نه امور مرکب.

و معنی «بی‌تغییر» که در متون سنتی بر آن تأکید کرده‌اند که همان «مبداء تجلی» یا «مجلی بزرگ» است، به «منبع تابش» و «خزانة انوار خورشیدی» بازمی‌گردد که پدید آورنده تجلیات (تبدلات و تغیرات) است، ولی خود متجلی نیست و تبدیل و تغییر در او راه ندارد.

^۱ اینکه تاکاشیما در نظریه نخست خود تردید می‌کند، درست به این سبب است که او در جستجوی مفهوم «تغییر» است و توجیه این مفهوم با تابش نور دشوار است، حال آنکه آب (متغیرترین ماده مرئی) راه را برای او به سوی مفهوم «تغییر» می‌گشاید.

در نمودار زیر کوشیده‌ایم نشان دهیم که چگونه معانی مختلف بی از طریق معانی اصلی‌تر و جهات تمثیلی به ایده «تابش خورشیدی ماه» بازمی‌گردد:

ختم

از آنچه گفته شد، معلوم می‌شود که برگرداندن عنوان بی‌جینگ به «کتاب تغییرات» تا چه حد از عمق معانی آن می‌کاهد. «کتاب» برای جینگ با آن کاربرد قدسی و تأویلات ژرف این لفظ توسط عرفای چین کافی نیست. ضمن آنکه لفظ عام چینی برای اشاره به نوشته (اعم از مقدس و عرفی)، شو 書 است. جینگ آن شو است که یا از آسمان نازل شده است و یا تأیید آسمانی را به همراه خود دارد و مجرای ظهور فیض آسمانی است. در مطالعه‌ای دیگر مستقلاً به نویسه جینگ خواهیم پرداخت.

اما بی هم تغییر به معنی عرفی کلمه نیست. حکمای چین از دیرباز بی را لفظی رازآمیز با لایه‌های معنایی متعدد دانسته‌اند. در یکی از کتب دائویی بر سبک و سیاق نخستین عبارت دائوده جینگ (دائو چو در گفت آید، دائوی جاودانه نیست) درباره لفظ بی آمده است: «بی که بی تواند شد بی جاودان نیست» (لی دائوچوئن، بی تا، صحیفه یکم، بخش ۴، فصل یک). یک نحوه تعبیر این عبارت چنین تواند بود: «مُجَلِّی اگر متجلی گردد،

مُجَلِّی جاودان نیست» یا به عبارتی روان‌تر «مبداء تجلیات تغییر نمی‌پذیرد و آنچه تغییر می‌پذیرد مبداء تجلیات یا مُجَلِّی بزرگ (تای بی) نیست». همین متن ادامه می‌دهد که بی جاودان مقدم است بر ظهور هر نوع خط (خطوط در چندخطی‌های بی جینگ)، اما بی متجلی پس از ایجاد خطوط پیدا می‌شود. بی جاودان حقیقت آسمانی بی جینگ است و بی متجلی بی جینگ تدوین شده توسط فو سنی، ون وانگ، جو گنگ و کنفوسیوس است. بی جاودان همان خزانه غیب است که از طریق شش خطی‌های بی ظهور یافته، هر بار که بی جینگ قرائت می‌شود، به نحوی غیرمکرر و بی اعاده معدوم دیگر بار به ظهور می‌رسد. در این نوشته دیدیم که بی هم به معنی تجلی تواند بود (با تمثیل ظهور نور در شب که در نویسه بی منطوی است) و هم به معنی مبداء تغییرناپذیر تجلیات. بی جینگ را در نگاه نخست (بی متجلی)، دفتر تجلیات توان گفت و در نگاه دوم (بی جاودان)، دفتر خزانه غیب که موافق است با نام کهنی (گوئی تسانگ) که مطابق قصص، از زمان فغفور زرد (هوانگ دی؛ در حدود ۲۷ قرن ق.م.) به این کتاب داده‌اند. به راستی نویسه‌های چینی هزار چهره و سخن نو دارند که تنها چشم رازبین و گوش رمزنیوش می‌تواندش دید و شنید. نگاه بی جینگ به سیر تجلی و پیدا شدن حقایق متعلق به مرتبه پیش از جدایی آسمان و زمین در صورت پدیدارهای محسوس، چون مخروطی است که رأس آن مبداء تجلی و قاعده آن دورترین مرتبه ظهور نسبت به آن مبداء است. همچنین، موضوع اصلی بی جینگ، آن مبادی مابعدالطبیعی تجلی است که نزدیک به رأس مخروط و تعیین‌بخش قاعده آن است. اما، نظر به همین تمثیل، تصویری که مفهوم «تغییرات» تداعی می‌کند، صرفاً تبدلانی است که در قاعده آن مخروط واقع می‌شود، بی آنکه مبادی و علل متعالی این تغییرات ملحوظ باشد. در حقیقت، هنگامی که مواجهه ما با بی جینگ چنان است که از عنوان آن چیزی بیش از «کتاب تغییرات» ندانیم، مطالعه بی جینگ را با دیدگاهی آغاز کرده‌ایم که علل را کنار می‌گذارد و تنها به معلول می‌پردازد. تداول عام این دیدگاه در روزگار ما تعجب برانگیز نیست، چرا که در زمانه‌ای زندگی می‌کنیم که در ساحات مختلف، علت‌زدایی از پدیده‌ها شایع شده است، حتی از کتب مقدس که روزگاری «تار (≠ بود) جاودان (چانگ جینگ 常經) آسمان و زمین» دانسته می‌شد.

^۱ مرادمان علل غایی و مابعدالطبیعی (مبادی ظهور) است.

منابع

لاتین‌نویسی نخستین آیتم ارجاعات به ترتیب الفبای فارسی:
 باکستر و ساگارت: Baxter & Sagart؛ پلی‌بلنک: Pulleyblank؛ تاکاشیما:
 Takashima؛ جیاگوون هه‌جی: Jiaguwen Heji؛ چنگ جُنْگ‌یینگ: Cheng
 Zhongying؛ چین‌ژائوئو: Qianzaodu؛ سیرز: Sears؛ شاسلر: Schuessler؛ شوارتز:
 Schwartz؛ کیتلی: Keightley؛ لی دائوچوئن: Li Daochun؛ لیه‌دزی: Liezi؛ وانگ
 بی: Wang Bi.

- Baxter, William H. & Laurent Sagart (2014). *Old Chinese: a New Reconstruction*. New York: Oxford University Press.
- Cheng Zhongying (2020). *The Primary Way: Philosophy of Yijing*. US, Albany: State University of New York Press.
- Jiaguwen Heji 甲骨文合集 (1977), Beijing: Zhonghua Xuju. Vol. 1.
- Keightley, David N. (1978). *Sources of Shang History: The Oracle-Bone Inscriptions of Bronze Age China*. US, CA: University of California Press.
- Li Daochun 李道純 (2003), *Zhonghe Ji 中和集*, in *Zhonghua Daozang 中華道藏*, Beijing: Huaxia Pub., 2003, Vol. 27, pp. 272-317.
- Liezi 列子 (02-04-2013). *Liezi 列子*. Chinese Text Project (Ed. Donald Sturgeon). Accessed 14-07-2022. <https://ctext.org/liezi>
- Pulleyblank, Edward G. (1995). *Outline of Classical Chinese Grammar*. Canada: Vancouver: UBC Press.
- Qianzaodu 乾鑿度 (23-06-2016). Yixue Wang 易學網. Accessed 14-07-2022. <https://www.eee-learning.com/article/4302>
- Schuessler, Axel (2007). *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*. US, Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Schwartz, Adam Craig (2019). *The Oracle Bone Inscriptions from Huayuanzhuang East*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Sears, Richard (05-10-2017). *Character 易*, Chinese Etymology 字源. Accessed 14-07-2022, <https://hanziyuan.net>
- Sears, Richard (24-03-2016). *Character 易*, Chinese Etymology 字源. Accessed 14-07-2022, <https://web.archive.org/web/20160324105553/http://www.internationalscientific.org/CharacterEtymology.aspx?characterInput=%E6%98%93&submitButton1=Etymology>

- Takashima, Ken-ichi (高嶋謙一), *Yin xu wenzi bingbian tongjian* 殷虛文字丙編通檢 (A Concordance to Fascicle Three of Inscriptions from the Yin Ruins). Taipei: Institute of History and Philology, Academia Sinica.
- Xu Shen 許慎 (07-05-2005). *Yi de jieshi* 易的解釋. Handian 漢典. Accessed 14-07-2022. <https://www.zdic.net/hans/易>
- Wang Bi 王弼 (17-04-2011). *Zhouyi Zhu* 周易注, *Zhouyi lüeli* 周易略例. Yixue Wang 易學網. Accessed 14-07-2022. <https://www.eee-learning.com/book/wangbeoo>